

IMS

INSTITUTET FÖR FORSKNING OM
MÅNGRELIGIOSITET OCH SEKULARITET

OFFENTLIG SEKTOR I ETT MÅNGRELIÖST SVERIGE – EN INVENTERING AV KUNSKAPSBEHOVEN

Rapporten är framtagen för IMS av Vera Ericson von Bahr

IMS – institutet för forskning om mångreligiositet och sekularitet

Detta är nummer 2 i IMS rapportserie

Kontakt: *ims@sh.se*, hemsida: *www.sh.se/ims*

Permanent länk till publikationen:
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-44286>

INNEHÅLL

FÖRÖRD	5
SAMMANFATTNING	7
INDRODUKTION	8
FÖRVALTNING	10
SKOLA	14
VÅRD	18
POLIS	22
SLUTSATSER	26
RAPPORTEN I KORTHET	30

FÖRORD

De senaste decenniernas invandring har medfört att Sverige i dag är ett av Europas mest mångreligiösa länder, både i betydelsen att individer med många olika religiösa tillhörigheter lever i Sverige och i betydelsen att många av världens religioner finns representerade i landet i form av församlingar, föreningar och organisationer. Samtidigt är de religiösa minoriteterna mycket små i förhållande till majoritetsbefolkningen och majoritetsreligionen protestantisk kristendom. Svenska kyrkan har nästan 6 000 000 medlemmar, frikyrkor och andra kristna samfund liksom de statsbidragsberättigade muslimska trossamfundet räknar sina medlemmar i 100 000-tal medan landets judiska, buddhistiska, hinduiska, alevitiska, yezidiska och andra samfund har långt många färre medlemmar.

Men den religiösa samhällstexturen kan se mycket olika ut. Medan vissa områden kan vara etniskt och religiöst homogena, finns andra områden som kan uppvisa stor mångfald. Etikern och religionsvetaren Staffan Nilsson har skrivit om det oförutsägbara klassrummet och vill med begreppet sätta fingret på att en yrkesverksam lärare i dagens Sverige inte alltid vet hur de klasser och klassrum de ska arbeta i kommer att se ut. I vissa skolor är nästan alla av svensk etnisk bakgrund, i andra kan exempelvis elever med syriansk bakgrund dominera medan åter andra har elever med stor variation vad gäller såväl etnisk bakgrund som religionstillhörighet. Föreliggande rapport visar att en sådan oförutsägbarhet präglar långt många fler områden än skolan och att exempelvis sjukhuspersonal, poliser och administrativ personal inom offentlig förvaltning ställs inför ständigt nya utmaningar som relaterar till landets allt brokigare demografi.

Denna rapport fokuserar just dessa grupper – administrativ personal inom svensk offentlig förvaltning, personer verksamma inom skolans värld, i vården och inom polisen – och syftar till att inventera de kunskapsutmaningar och kunskapsbehov det allt mer mångreligiösa samhället ställer dem inför. Rapporten är

framtagen av Vera Ericson von Bahr, Master i religionsvetenskap, och publiceras parallellt med rapporten *Mångreligiositet och sekularitet i svenskt polisväsende, vård, skola och offentlig förvaltning – en forskningsöversikt*. Rapporterna är de första som publiceras inom ramarna för IMS – Institutet för forskning om mångreligiositet och sekularitet.

Simon Sorgenfrei

Föreståndare IMS

David Thurfjell

Forskningsledare IMS

SAMMANFATTNING

Länge har Sverige pekats ut som Europas mest sekulariserade land. På kort tid har Sverige också utvecklats till att bli ett av Europas mest mångreligiösa länder. Denna situation ställer offentlig förvaltning inför nya utmaningar och möjligheter. Den här rapporten utgår från intervjuer med verksamhetsansvariga inom förvaltning, skola, vård och polisarbete. Den visar att den rådande situationen ställer personal inom dessa sektorer inför stora utmaningar och att det finns både kunskapsbrister och kunskapsbehov inom detta område. På många myndigheter och inom den kommunala verksamheten – inom vård, skola och polis – efterfrågas olika sorters kunskap om religion i dagens Sverige för att bli både tryggare och mer effektiv i sin yrkesutövning. De upplevda kunskapsbehoven kan kategoriseras i fyra områden:

- Kunskap om religion som fenomen
- Kunskap om specifika religioner och religiösa traditioner
- Kunskap om den betydelse religion kan ha i människors liv och vardag
- Kunskap om de juridiska ramverk som reglerar religionsfrågor

Genomgående lyfts islam och muslimer fram som den religion och den grupp där man efterfrågar mest kunskap och där de intervjuade uttrycker störst osäkerhet i sin yrkesutövning. Många känner sig osäkra kring hur man ska hantera frågor kopplade till islam och muslimsk praktik och oroliga för att ådra sig kritik från olika håll. Det finns många likheter i de kunskapsbehov de intervjuade vittnar om, men också tendenser som pekar på yrkesspecifika skillnader. Exempelvis uttrycker de intervjuade inom förvaltning och polis oftare kunskapsbehov om den lokala religiösa omgivningen, medan personal i vård- och skolsektorn oftare uttrycker behov av mer generell kunskap.

INTRODUKTION

Under de senaste decennierna har Sverige genomgått större demografiska förändringar än något annat europeiskt land. Forskning visar att Sverige samtidigt kan beskrivas som ett av Europas mest sekulariserade och mest mångreligiösa länder. Den sekulära statens olika institutioner har att förhålla sig neutral i religionsfrågor, samtidigt som de ska förhålla sig till en inte alltid tydlig lagstiftning i ett allt mer mångreligiöst samhälle där allt fler praktiker och institutioner ges religiös legitimitet. Det innebär stora utmaningar och föreliggande rapporter syftar till att inventera de kunskapsbehov aktörer inom förvaltning, skola, vård och polis uttrycker i relation till denna situation.

HUR RAPPORTEN KOMMIT TILL

Denna rapport är ett resultat av en undersökning baserad på intervjuer med 17 personer som arbetar inom förvaltning, skola, vård eller inom polisväsendet. Intervjuerna har fokuserat på de kunskapsbehov informanterna upplever i sin sektor, i arbetet med ett allt mer mångreligiöst Sverige. Målet med intervjuerna har varit att samla information om vilka kunskapsbehov som finns, i vilka situationer behoven blir tydliga, samt vilka typer av kunskap som skulle göra mest nytta.

DE INTERVJUADE

I förvaltningssektorn är de som intervjuats en politiker och ersättare i kommunfullmäktige, en verksamhetsutvecklare på ett rättighetscentrum, en rådgivare för frågor om religions- och övertygelsefrihet för en civilsamhällesaktör (som arbetar med fortbildningar inom offentlig förvaltning), en utvecklingsledare

i frågor om jämlikhet på en kommun samt en handläggare på en myndighet. Inom skolektorn har en grundskollärare deltagit liksom tre gymnasielärare, varav en arbetar med utbildning för religionskunskapslärare. De intervjuade inom vårdsektorn är en sjuksköterska, en läkare tillika specialist i allmänmedicin, en seniorprofessor i allmänmedicin samt en sjukhuspräst. För att inventera upplevda kunskapsbehov inom polisen har en före detta kommunpolis, en områdespolis verksam i ett särskilt utsatt område, en dialogpolis och en integrationspolis intervjuats. De intervjuade är yrkesverksamma i olika delar av landet, med en betoning på storstadsregioner. En del beskriver sina arbetsplatser som mångreligiösa, och andra som miljöer där det sekulära är norm.

De intervjuade utgör inte ett representativt urval av respektive sektor, utan rapportens resultat ska ses som tentativa.

FÖRVALTNING

Inom offentlig förvaltning finns enligt de tillfrågade kunskapsbehov gällande mångreligiositet och religion i allmänhet och om islam i synnerhet. Flera av informanterna lyfter vikten av att utbilda personal i vad religion kan betyda för individer och samhälle och vilka religiösa traditioner som finns i närområdet. Kunskap önskas också om hur man på kommunal nivå bäst hanterar frågor som rör individers rätt till religion och religiösa samfund.

KONFLIKTER I MÖTET MELLAN SEKULARITET OCH RELIGIOSITET

En handläggare på en myndighet uppfattar att många som arbetar inom offentlig förvaltning tillhör den majoritetsgrupp i samhället som inte ser sig själv som religiös och som ofta har en begränsad kunskap om religion och liten erfarenhet av hur religion kan spela roll i människors liv. Detta kan bidra till osäkerhet eller oro då frågor som rör religion ska behandlas, vilket i sin tur kan påverka beslutsprocesser. Inte sällan, menar handläggaren, bidrar detta till en negativ särbehandling, vilket i sin tur också leder till att klyftor skapas eller ökar, liksom motsättningar mellan vad som betraktas som religiöst och sekulärt.

Delvis tycks detta bero på att personal inom offentlig förvaltning inte fått utbildning i vad religions- och övertygelsefrihet innebär. Tjänstemän upplever sig ofta osäkra på vad som gäller, trots att de har lagar att förhålla sig till. Detta har på senare år varit uppenbart inte minst i relation till handlägningsfrågor som på ett eller annat sätt berör islam, såsom böneutrop och moskébyggen.

Flera av de som intervjuats upplever dessutom att problem uppstår när religion och kultur sammanblandas av personal, på samma sätt som att religion som diskrimineringsgrund riskerar att sammanblandas med andra diskrimineringsgrunder. Svensk lag innehåller inte någon definition av religion, och det

är inte alltid lätt att veta vad som ska behandlas som religion i juridisk mening och vilka traditioner som av individer kan betraktas som religiösa men som inte omfattas av exempelvis religionsfrihetslagstiftningen. Samtliga personer inom offentlig sektor som intervjuats under arbetet med rapporten efterfrågar mer kunskap om religion och mångreligiositet. Framför allt efterfrågas kunskap som kan bidra till en större förståelse för när och hur religion kan få betydelse för olika grupper i samhället, när religionsutövning kan få betydelse för myndighetsutövningen och hur man bäst ska hantera sådana situationer. Detta menar man skulle också bidra till att skapa förutsättningar för att på ett mer rättsäkert och effektivt sätt kunna utföra det arbete som tjänstemännen är ålagda att göra.

KUNSKAP OM RELIGION: TEORETISKT OCH KONTEXTUELLT

De kunskapsbehov som de intervjuade vittnar om, sträcker sig från baskunskap om enskilda religioners historia, lära och traditioner, till kunskap om vad religiösa samfund är och gör i praktiken. Den intervjuade handläggaren på en myndighet önskar till exempel kunskap om vad religion kan betyda på ett sociologiskt och psykologiskt plan. Enligt handläggaren behövs också kunskap om den mångfald och bredd som ryms inom de religiösa traditionerna, inte minst inom islam. Vidare finns ett märkbart behov av kunskap om hur islam etablerats och praktiseras i Sverige i diverse samfund och organisationer, och hur religion formas efter kontext. Detta för att mer rättssäkert och effektivt kunna utföra sitt arbete, och för att kunna känna sig trygg i sina beslut.

En av de intervjuade arbetar som rådgivare i frågor om religions- och övertygelsefrihet för en civilsamhällsaktör, bland annat med utbildningar för anställda på kommun- och regionnivå. Enligt informanten finns på många håll ett stort behov av att kunna förstå sina arbetsuppgifter och uppdrag i relation till religiösa individers eller organisationers förutsättningar och önskemål, och i relation till ett allt mer pluralistiskt samhälle. I sin vilja att sprida kunskap om religion använder sig organisationen av begreppet *religiös läskunnighet*. Begreppet innefattar dels en generell dimension: förmågan att förstå vilken roll religion kan ha för människor, liksom hur religiösa traditioner är såväl föränderliga som diversifierade. Därtill beskrivs ett behov av kontextuell kunskap, förmåga att se vilka religiösa aktörer som finns i samhället och deras relationer, samt hur religiösa idéer och maktstrukturer påverkar den fråga man arbetar med. Utöver det syns enligt den intervjuade rådgivaren behov av en praktisk kunskap, förmå-

ga att hantera religiösa frågor i verksamheten. Ett exempel som togs upp rörde sig om hur man hanterat mat under en utbildning för religiösa organisationer. Även om det ofta saknas riktlinjer för hur man ska hantera frågor kopplade till religion, behövs hjälp att förstå de riktlinjer som faktiskt finns.

Den ovan beskrivna informanten är inte den enda som anser att kunskap om den religiösa omgivningen lokalt ofta saknas. En kommunpolitiker talar om en kunskapsbrist i relation till den lokala kontexten och menar att kunskap om religiositet i närområdet skulle kunna bidra till ökad tolerans bland politiker och andra anställda inom kommunen. De flestas kunskap är enligt den tillfrågade färgad av den svenska skolundervisningen i religion, som främst täcker de stora så kallade "världsreligionerna". Politikern, som arbetar i en miljö där ett flertal religiösa minoritetsgrupper etablerat sig under de senaste åren, upplever att få ser de nyetablerade religiösa samfundet som delar av det samhälle man representerar. "En del politiker förstår inte att de inte endast representerar en grupp utan hela samhället, alla medborgare oavsett etnisk eller religiös bakgrund" säger han. Eftersom många av de religiösa grupperna är små och för många svenskar okända, finns ett stort behov av en bredare kunskap om religiösa minoriteter och deras specifika utmaningar, liksom förmåga att etablera kontakter med lokala samfund.

En verksamhetsutvecklare på ett rättighetscentrum upplever kunskapsbrist kring hur det svenska, sekulariserade samhället även det i många sammanhang präglas av sin kristna historia och ibland av religiösa normer. Genom att få en större förståelse om det skulle man också kunna få en mer nyanserad förståelse för vad religion kan betyda för minoritetsgrupper man möter i arbetet.

Ett närbesläktat tema som tas upp av flera informanter rör förståelsen för hur vår historia och svensk media påverkar majoritetens religionsförståelse. Handläggaren på en myndighet upplever att många som arbetar inom offentlig förvaltning får sina intryck av vad en moské eller kyrka är, inte genom att besöka den, utan genom vad som förmedlas i media. Inte minst framhålls hur media bidrar till en starkt politiserad bild av islam och muslimer, som också får betydelse för personer som arbetar inom offentlig förvaltning. Informanten upplever att det bidrar till en otrygghet kring hanteringen av beslut som ska fattas på kommunal nivå.

RÄTTEN TILL RELIGION OCH PRAKTISK TILLÄMPNING

Rådgivaren för frågor om religions- och övertygelsefrihet upplever brister i kunskaperna om den rätt både till och från religion som religionsfrihetslagstiftningen inskräper. Eftersom det sällan talas om religionsfrihet menar hon att det saknas färdighet att tolka rättigheten korrekt, i relation till såväl mänskliga rättigheter som till juridik. I det mångreligiösa Sverige behövs enligt henne kunskap om hur man analyserar och förstår religionsfrihet, likväl som om hur man implementerar kunskapen i en verksamhet. Exempelvis behövs kunskap om religionsfrihet i föreningslivet, när beslut ska fattas om huruvida vissa religiösa aktörer får ansöka om bidrag. En ökad kunskap om religionsfrihet skulle undvika att rättigheten ställs i motsats till andra debatterade ämnen, såsom yttrandefrihet och genusfrågor, anser hon. På senare år har vi sett flera fall där olika rättighetskomplex tycks krocka med varandra, vilket kan skapa stor osäkerhet hos handläggare. Att frågorna då samtidigt upplevs som laddade och känsliga kan skapa ytterligare oro och osäkerhet i hanteringen.

De intervjuade upplever också behov av kunskap om hur man i möten med organisationer och individer bäst förhåller sig till ämnet religion. Den tillfrågade utvecklingsledaren i frågor om jämlikhet på en svensk kommun beskriver hur faktabaserad kunskap om religion är lätt att ta till sig och att det största behovet hon ser är kunskap om vad religion betyder för en verksamhet, samt hur man som personal kan navigera kring religion i mötet med brukare. Hon, tillsammans med flera andra tillfrågade, önskar därför möjlighet att öva på att agera i situationer där etiska dilemman uppstår. En del önskar rollspelsliknande övningar, andra önskar läsa om och diskutera olika situationer som kan uppstå. De efterfrågar också utbildning som inkluderar möten med representanter från de olika religionerna, så att en levande bild av vad det kan innebära att vara religiös kan förmedlas.

Sammanfattningsvis kan vi alltså se hur informanter verksamma inom kommuner och myndigheter efterfrågar en vidare förståelse för religion som fenomen, för hur religion kan spela roll i människors liv och för deras självuppfattning, och också mer kunskap om enskilda religioner och traditioner som får betydelse i vardagen. Viktigt att framhålla är den osäkerhet som ofta råder kring juridiska ramverk och vad som faktiskt skyddas av exempelvis religionsfrihetslagstiftning och vad som inte gör det.

SKOLA

Efter intervjuer med lärare framkommer att upplevda kunskapsbehov kretsar kring teoretisk kunskap såväl som praktisk. Sveriges mångreligiositet märks på många skolor, och lärarna har en tydlig ambition att skapa en undervisning som är så bra som möjligt för alla. Bland det svåraste att hantera är, enligt de tillfrågade, spänningar mellan elever som tillhör olika religiösa grupperingar. Det finns också kunskapsbehov om hur man som lärare kan använda sig av redskap som teoribildning för att utveckla sin undervisning.

KONFLIKTER I SKOLMILJÖ – MÅNGRELIGIOSITET OCH SEKULARITET

Enligt två av de intervjuade lärarna är det inte ovanligt att svåra situationer uppstår i klassrummet när elever med olika religiös åskådning hamnar i diskussion. Ofta har man elever som identifierar sig med olika sidor i pågående konflikter med såväl religiösa som politiska förtecken. En gymnasielärare i religionskunskap på en skola där många religioner finns representerade, beskriver hur diskussioner ofta uppkommer när man talar om historiska skeenden. Det kan exempelvis röra sig om ett folkmord som en eller flera stater förnekar, berättar hon. Det medför att konflikter som rör religion kan triggas under helt annan undervisning än den i religionskunskap – som exempelvis i historie- eller samhällskunskapsundervisning – där läraren inte självklart har kunskap varken om religion som fenomen eller om enskilda religioners historia. En lärare beskriver hur religion dessutom ofta kommer upp på agendan även i NO-ämnen, som under biologiundervisning där läraren ofta får svårt att navigera mellan det kunskapsstoff som ska förmedlas och de religiöst färgade reaktioner vissa ämnen kan ge upphov till. Här efterfrågas pedagogiska verktyg för att bättre lösa sådana situationer.

I relation till ovanstående framkommer i några av intervjuerna att det ibland är svårt att skilja mellan en neutral hållning gentemot religion, och en ideologiskt färgad sekulär norm. Personer verksamma inom skolan berättar att de saknar sådana moment från sin utbildning, som diskuterar hur man bättre ska kunna förhålla sig neutral i trosfrågor, snarare än att på ett omedvetet sätt förmedla sekularitet som norm.

KUNSKAP OM MÅNGFALD OCH INTERRELIGIÖSA RELATIONER

En gymnasielärare menar att det finns behov av kunskap om den inre mångfald som religiösa traditioner rymmer. Oftare poängteras exempelvis olikheter mellan hinduism och buddhism, än den mångfald och olikhet som ryms inom de religiösa traditionerna var för sig. Särskilt lärare som undervisar i andra ämnen än religionskunskap bör enligt henne få större kännedom om hur faktorer som klass, kön, etnicitet och så vidare påverkar vilket uttryck som religiositet kan ta. Dessutom, anser läraren, bör man erbjuda lärarfortbildningar som visar hur religion levs i dag, för att ge en bredare bild. En tredje tillfrågad gymnasielärare, som också arbetar som lärarutbildare, ansluter sig till tanken om att ökad kunskap om religiösa uttryck önskas av många inom skolans värld. Särskilt finns behovet enligt honom hos de som arbetar på grundskolenivå, eftersom utbildningen de får i ämnet religion är begränsad. Resultatet blir att många grundskollärare arbetar med färdigproducerat material och hamnar i en styrd undervisning och har svårare att anpassa sin undervisning efter den oförutsägbarhet det mångreligiösa samhället ställer lärare inför.

Ett annat återkommande tema är behovet av kunskap om interreligiösa relationer. Gymnasieläraren som arbetar i en mångreligiös miljö beskriver det som svårt att hantera debatter och diskussioner om religion mellan elever med olika bakgrund och religiositet. Det blir, enligt henne, betydligt svårare om man som lärare inte känner till de konflikter - historiska såväl som samtida - som påverkar elevernas tankar. För att förstå vad som sker i korridorer och klassrum, krävs detaljkunskaper om konflikter i världen. Hon tror att intresset för religion finns naturligt hos många lärare som arbetar i mångreligiösa miljöer. Hon exemplifierar utifrån sin egen arbetsplats: "Har man hela världen i klassrummet /.../ är man nog generellt sett nyfiken på de människor som sitter där".

På liknande sätt beskriver grundskolläraren att kunskap om religiösa grupperings relationer behövs för att nå förståelse om vilka ämnen som är känsliga i undervisningen och hur de på bästa sätt ska beröras. Eleverna tar, beskriver

grundskolläraren, ofta med sig tankar hemifrån. Föräldrar har inte sällan åsikter om företeelser likväl som andra religiösa grupperingar, som man som lärare inte nödvändigtvis känner till. När man intresserar sig för det mångreligiösa Sverige, får man enligt SO-läraren förståelse för vilka ämnen som kan leda till diskussion och vad reaktionerna grundar sig i. Då ökar möjligheten att skapa en god undervisning och god stämning i klassrummet.

SEKULARITET, RELIGION OCH NATURVETENSKAP

En av de intervjuade gymnasielärarna arbetar på en skola vilken hon beskriver som segregerad, där en del lärare har en bild av det sekulära som neutralt och det religiösa som annorlunda och avvikande. Framför allt bland lärare som undervisar i naturvetenskapliga ämnen är det vanligt att stöta på en bild av att vetenskap och religion inte går ihop, berättar hon. Då finns inte heller förståelse för att människor samtidigt kan vara religiösa och lita till naturvetenskaplig forskning. Dessutom, beskriver gymnasieläraren, finns behov av kunskap om att Sveriges religionsfrihet innebär rätten både till och från religion, det vill säga att man har rätt att inte tro, men också rätt att utöva sin tro. Kunskapsbehov om mångreligiositet i Sverige, såväl som sekularitet i Sverige, är enligt henne mycket påtagligt i skolektorn.

Gymnasieläraren, som arbetar i en mångreligiös miljö, tar också upp att det kan finnas en motsättning mellan det religiösa och det sekulära, i detta fall mellan elever, men beskriver det som en konflikt som blivit allt mindre påtaglig. Även om man ibland möter elever som uttrycker starkt negativa attityder gentemot religion skapar ämnet religionskunskap, med sin ickekonfessionella grund, enligt henne sällan situationer där sådana konflikter blossar upp. Det är snarare konflikter mellan elever med olika religiositet som skapar svåra situationer för lärare i den miljö hon arbetar. Skillnaden kan mycket väl bero på att den tillfrågade är verksam på en gymnasieskola där många religioner finns representerade, medan den andra intervjuade gymnasieläraren arbetar i en segregerad sekulär miljö.

UTVECKLAT UNDERLAG OCH UNDERVISNING

Läraren som arbetar med lärarutbildning vittnar utifrån erfarenhet och möten med kollegor och lärarstudenter om behov av kunskap av praktisk karaktär. Han berättar hur lärare finner vissa undervisningsmoment särskilt besvärliga,

exempelvis sådana som rör religion och etik där styrdokumenterna upplevs som bristfälliga. I mångreligiösa sammanhang blir momenten ibland problematiska då instruktionerna är skapade med fokus på de abrahamitiska religionerna eller ur ett kristocentriskt perspektiv varför vissa elever inte känner sig inkluderade, eller att deras religiösa eller kulturella bakgrund nedvärderas på bekostnad av kristna perspektiv.

På liknande sätt upplever läraren att gymnasielärare tycker att det är särskilt svårt att undervisa om islam. Det krävs därför ytterligare vägledning och kunskap för att med självsäkerhet kunna genomföra islamundervisningen. Inte bara efterfrågas större faktakunskaper om islam som religion och om den inommuslimska mångfald som finns, utan även didaktiska verktyg för att på ett kreativt sätt utveckla sin undervisning. En av de tillfrågade önskar praktisk kunskap om vart man ska vända sig när man söker svar på frågor som är svårbesvarade, exempelvis vad man ska göra om en elev av religiösa skäl inte får delta i vissa aktiviteter. Hon beskriver att man bör uppmuntra lärare att ta hjälp när de inte vet säkert själva, och se till att kunskap om vart man kan vända sig finns.

Sammanfattningsvis ser vi att man inom skolans värld efterfrågar bredare kunskaper om religion inte bara hos religionskunskapslärare, utan även generellt bland personalen då motsättningar och konflikter kring religiösa frågor och identiteter kan aktualiseras inom ramarna för olika ämnen och skolaktiviteter. Man efterfrågar också didaktiska verktyg för det mångreligiösa klassrummet liksom större tydlighet i styrdokument och etiska och juridiska riktlinjer.

VÅRD

I intervjuerna med vårdpersonal återkommer vissa teman som lyfts av personal i offentlig förvaltning och skola, men därtill beskrivs också situationer som utmärker sig speciellt för vårdsektorn. De tillfrågade anser att mötet med människor från olika religiösa bakgrunder kräver kunskap som många gånger saknas. Flera beskriver hur redskap krävs för att hantera etiska dilemman som uppstår när behandlingar ställs på sin spets, och patienternas religiösa åskådningar kan påverka den vård de efterfrågar. Dessutom krävs bredare kunskap om hur man kan betrakta teman som sjukdom och död inom olika religiösa åskådningar.

RELIGIONENS PLATS I VÅRDEN OCH KONFLIKTER SOM UPPSTÅR

En sjukhuspräst beskriver kunskap om religion som ytterst relevant för personal inom vårdsektorn, eftersom det dagliga arbetet består i att möta människor i kris. Enligt henne betraktas religion ofta som en personlig angelägenhet som man inte ska blanda sig i, varför man lätt missar hur religion också kan påverka hur människor förhåller sig i såväl sociala som etiska frågor. Detta gör att svåra situationer kan uppstå med såväl religiösa patienter som anhöriga. Kunskap om religion är viktig inte enbart för att bemöta människor på ett gott sätt, utan också för att fatta beslut i skarpa lägen. En seniorprofessor i allmänmedicin beskriver att svåra situationer uppstår när man som läkare måste fatta akuta medicinska beslut, och patienten i efterhand upplever att man brutit mot religiösa föreskrifter. Även här finns behov av kunskap och förståelse av de regelverk som reglerar vårdpraktik i relation till individens religiösa preferenser.

Som vårdpersonal kan man också uppleva inre konflikter, och det upplevs svårt att navigera i mötet med patienter där religionstillhörigheten påverkar den önskade vården. Utifrån tidigare erfarenhet beskriver en intervjuad sjuk-

sköterska hur det för henne stundtals varit svårt att förstå varför patienter tänker som de gör kring behandlingar och ingrepp, i de fall där argumenten hämtas ur en religiös hållning. Som exempel nämner hon hur etiskt svåra situationer kan uppstå i samband med blod- och organtransplantationer, eller i samband med aborter. På ett liknande sätt kan situationer också uppstå där vårdpersonalens religiösa föreställningar och praktiker försvårar eller kommer i konflikt med arbetsuppgifterna när vårdanställda inte vill utföra vissa arbetsuppgifter med hänvisning till den egna religiösa övertygelsen.

YRKESSPECIFIKA KUNSKAPER OCH RELIGION SOM RESURS

Sjukhusprästen efterlyser en baskunskap hos personal inom vårdsektorn om de religiösa inriktningar som finns i Sverige, samt om vilken funktion religion kan ha för människor i krissituationer. Hon uppger att även den kunskap hon själv fick tillägna sig då hon blev aktuell för uppdraget snabbt har blivit inaktuell eftersom den religiösa situationen ser annorlunda ut i dag, och många fler religiösa grupper finns representerade. Det är, uttrycker hon, av största vikt att personal inom vårdsektorn får lära sig inte bara om mångfalden religioner i samhället, utan också om den mångfald som ryms inom enskilda religiösa traditioner, och om hur ens personliga bakgrund färgar synen på religion och religiositet.

En del teman lyfts som särskilt intressanta för de arbetande inom vårdsektorn. En läkare som arbetar på en vårdcentral upplever kunskapsbehov om hur religiositet påverkar människors tankar kring bland annat sjukdom, död och självmord. Den intervjuade överläkaren har också exempel på medicinska situationer där kunskap om religion är avgörande. Han har i sin karriär fått en bild av att det finns ett behov av medicinsk kunskap likväl som av kunskap om religiösa tolkningar, för att kunna kommunicera med patienter kring känsliga ämnen. Enligt honom är fasta ett område där ytterligare kunskap skulle göra stor nytta för vårdpersonal, exempelvis för vårdpersonal som arbetar med diabetespatienter. Genom att ha kunskap om hur fasta kan praktiseras inom olika religiösa traditioner, kan man på ett bättre sätt kommunicera kring diabetes och mathållning med patienter som väljer att fasta under olika perioder. Utöver det, finns andra hälsofenomen där kunskap om religion och förmåga att på ett professionellt sätt kunna prata om religiösa aspekter blir tydlig, bland annat de som har att göra med täckande klädsel. Människor som från början har låga D-vitamnivåer och bär heltäckande kläder drabbas lättare

av D-vitaminbrist. Det är viktigt att kunna informera om det utan att känna sig osäker eller obekvämt med att ta upp den religiösa aspekten, menar seniorprofessorn.

RELIGIONENS (O)SYNLIGHET I VÅRDEN

En anledning till att religion inte talas mycket om inom vården, kan enligt de tillfrågade vara att den sällan är synlig. En intervjuad läkare tillika specialist i allmänmedicin berättar hur vården har som ambition att arbeta personcentrerat. Det patienten berättar för läkaren ska vara lika avgörande som läkarens professionella bedömning. För att en patient ska få bästa möjliga vård, fri från fördomar och generaliseringar, krävs att läkaren försöker se och förstå patienten framför sig. Då blir förståelse för religion viktig, liksom förståelse för en patients kulturella bakgrund. Men ämnet religion förs sällan på tal av vårdpersonalen, och när det gör det sker det på patientens initiativ. Den tillfrågade understryker att det vore intressant att få höra vad människor med olika religiositet har för synpunkter på den svenska sjukvården. ”När vi inte förstår någonting, kan det bero på att vi inte ser det”, reflekterar hon.

Den intervjuade överläkaren ansluter sig till ovanstående resonemang och beskriver hur han som läkare sällan känner till en patients religiositet, och att religion i vård är ett komplext ämne. Därför krävs enligt honom att religion lyfts på agendan, men på ett skickligt sätt som motverkar fördomar och polarisering. Inte minst behövs sådan kunskap, säger han, för att undvika att spä på fördomar och negativa attityder mot den muslimska gruppen.

En sjuksköterska som arbetar på en vårdcentral berättar att hon stött på personal som applicerar negativa beteenden de inte förstår på religion. I stället för att tänka att en patient eller kollegas beteende beror på personlighet, händer det att ett beteende tolkas som ett uttryck för den religion personen tillhör. Därför efterfrågas även här större förståelse för och kunskap om inomreligiös mångfald.

Att religion inte syns i vårdmiljö är något som håller på att förändras, enligt sjukhusprästen. Hon beskriver att Sveriges mångreligiositet blir allt mer påtaglig inom vårdsektorn där såväl personal som patienter allt oftare har olika bakgrund och religionstillhörighet. Således finns enligt henne kunskapsbehov om religion inte endast för patienters skull utan också för chefer gentemot personalen. Faktumet att personalen har olika bakgrund, kan enligt prästen bidra till positiva förändringar inom vård. Men för att en sådan resurs ska nyttjas behövs både breddad och fördjupad kunskap inte minst hos chefer och personal-

ansvariga. Enligt de tillfrågade skiljer sig kunskapsbehov om religion beroende på var inom vården man arbetar, och på vissa avdelningar kommer ämnet upp oftare än ändra. Till exempel, beskriver sjuksköterskan, finns det på gynekologi ett mer aktivt samtal om religion, medan det på vissa andra avdelningar aldrig kommer på tal.

ETISK OCH PRAKTISK KUNSKAP

Flera av de intervjuade berättar också hur de upplever ett behov av kunskap om hur man ska agera i faktiska situationer, då en patients religiösa åskådning blir avgörande för den vård den efterfrågar. Eftersom religion inte ses som en del av vårdens kärnuppdrag finns enligt sjukhusprästen inte heller alltid kunskap om vem som bör kallas in när en svår etisk situation uppstår där en patient eller dess anhöriga önskar rådgivning av en ledare från en viss religion. Då krävs en religiös auktoritet med förmåga att ta sig an en etisk diskussion, men sjukhusprästens erfarenhet är att det ibland varit slumpartat vem som kallats in. Sjuksköterskan beskriver också behov av kunskap om hur man ska hantera etiska dilemman, när situationer uppstår där man själv har svårt att förstå en patients val som grundats på religion. Till det hör enligt henne också förståelse för hur ens egen bild av religion påverkar hur man betraktar andras religiositet.

Den tillfrågade läkaren beskriver hur de teoretiska kunskapsbehoven går hand i hand med de praktiska, och att vårdpersonal bör få lära sig hur de ska tänka i praktiska situationer. För att patienter ska våga dela med sig av religiösa åskådningar, krävs enligt henne att personalen förhåller sig på ett finkänsligt, accepterande och icke dömande sätt, som skapar ett tryggt klimat för patienter.

Sammanfattningsvis efterfrågas större baskunskap om enskilda religioner för att kunna arbeta fram fungerande bemötandestrategier, samt tydligare etiska riktlinjer kring hur man kan kommunicera vård i relation till religiösa föreställningar både i kontakten med patienter och anhöriga, som bland anställda. De intervjuade efterfrågar också kunskaper om inomreligiös mångfald för att undvika stereotypifiering. Detta är kunskap man upplever som viktig både i relation till patienter och bland personalen.

POLIS

Även i samtalen med personer verksamma inom polismyndigheten återkommer teman vi känner igen från de föregående delarna av rapporten, och inte minst efterlyser polisen effektiva bemötandestrategier i situationer där religion är en faktor. Det framgår också tydligt att olika personer inom polisen behöver olika kunskaper, beroende på uppdrag och arbetsuppgifter varför riktade fortbildningsmöjligheter efterfrågas.

NÄR BRIST PÅ KUNSKAP OM RELIGION SKAPAR KONFLIKTER

Flera av de intervjuade upplever en kunskapsbrist om religion inom polisen, vilket i förlängningen leder till ett mindre effektivt eller direkt kontraproduktivt arbete. En polis beskriver det svåra i att på ett bra sätt bemöta människor med religiös livshållning, när man själv inte känner till grundläggande fakta om seder och bruk inom de religioner som finns representerade i det område där man är yrkesverksam. Spänningar kan exempelvis uppstå när poliser inte vet att det för vissa kvinnor är känsligt att ta i hand med män, eller att det är viktigt att ta av sig skorna när man kommer in i en del hushåll eller lokaler.

Å andra sidan är det enligt de intervjuade inte helt ovanligt att poliser i sin tur blir provocerade av civila som beter sig på sätt de inte förstår. Enligt en intervjuad integrationspolis händer det att situationer eskalerar som konsekvens av polisens okunskap. Bristen på kunskap leder dessutom till spridning av fördomar om polisen vilket kan försvåra deras arbete. Det i sin tur skapar situationer där medborgarna inte litar på polisen och får en bristfällig kontakt med dem.

De intervjuade menar att de konflikter som uppstår på grund av kunskapsbrist om religion får konsekvenser i form av sämre bemötande av människor, och en svårare arbetsmiljö för polisen. En dialogpolis beskriver att arbete där

kunskap om religion sprids är avgörande för framtiden, och för polisens möjlighet att vara "allas polis". Dessutom, beskriver han, hjälper det till att motverka brott och bekämpa extremism.

BEMÖTANDEFRÅGOR OCH FÖRSTÅELSE FÖR RELIGION

Två tillfrågade poliser uttrycker att de ser stora behov av specifikt handfast kunskap om religion i det mångreligiösa Sverige. Det rör sig främst om vilka religioner som finns i landet - och hur man som polis snabbt ska kunna få kunskap om de religioner som finns i ens eget polisområde - och vilken roll religion kan spela i människors liv. Men också hur människors religiositet påverkar polisens arbete. Kunskap behövs för att polisen ska få förståelse för varför människor de kommer i kontakt med agerar som de gör och hur det ska hanteras i specifika situationer. Framför allt skulle sådan kunskap hjälpa till att sätta gränser och undvika konfrontation, och bygga positivt laddade relationer med medborgare. En före detta polis beskriver hur det finns tillitsproblematik i samhället som kan motverkas genom att minska upplevelser av felbehandling. Enkel kunskap om helgdagar, centrala riter och religiösa bruk är enligt honom avgörande för att man ska få bra kontakt med medborgarna.

För poliser överallt finns enligt en integrationspolis ett grundläggande kunskapsbehov om de största religionerna i landet. Dessutom saknas insikt i hur det svenska samhällets normer formats av kristen historia, och hur det påverkar inställningen till religion bland många. Men, utvecklar han, även om man besitter kunskap om en viss religion kan det vara svårt att *förstå* tolkningar av den som finns representerade hos befolkningen, exempelvis gällande genusfrågor. Därför behövs redskap som hjälper polisen att få ökad förståelse, och sätter tolkningar i sammanhang.

En intervjuad områdespolis verksam i ett utsatt område lyfter vikten av kunskap om politiska och religiösa strömningar som ägt rum under det senaste århundradet i andra delar av världen, inte minst för att hjälpa polisen att få insikt i framväxten av radikala våldsbejakande grupperingar. Han exemplifierar genom att förklara hur man som polis kommer i kontakt med människor som radikaliserats och som har bestämt sig för att ansluta sig till extremistiska organisationer. På senare tid har diskussionerna främst kretsat kring muslimer som bestämt sig för att stödja den så kallade Islamska statens (IS) kamp. För att förstå varför människor väljer att fara till striderna, krävs enligt den intervjuade kunskap inom polisen om varför grupper som IS överhuvudtaget finns.

Ett ytterligare kunskapsbehov som beskrivs av den intervjuade dialogpolisen är insikt i hur arbete med religiösa samfund bidrar till att sprida information och skapa ökad tillit till polisen. Även om det finns ett intresse bland vissa, finns också en utbredd åsikt att kunskap om religion och religiösa samfund är oviktigt jämfört med mycket annat. Enligt honom kan därför en större kunskap om religion inom polisväsendet i förlängningen verka brottsförebyggande eller till att polisen mer effektivt kan utföra vissa arbetsuppgifter.

KONTEXTUELL KUNSKAP OCH PRAKTISKT GENOMFÖRANDE

De intervjuade poliserna menar att de inte har fått den kunskap de behöver om religion genom sina utbildningar, och att de inte har erbjudits fortbildningar under sin tid som yrkesverksamma. Den intervjuade integrationspolisen tog därför tillsammans med sin kollega saken i egna händer och studerade islam. Studierna fokuserade främst på seder och viktiga fundament i religionen. Syftet var att få större förståelse för medborgare i det område de arbetade i, ett område som fått en växande muslimsk befolkning. Alla i polisen har enligt integrationspolisen behov av ytterligare grundläggande kunskap om religioner, men det finns en poäng i att också anpassa utbildningen efter vilka religioner som finns i det område där poliserna i fråga arbetar. Han anser därför att man bör inventera vilka grupper poliserna kommer möta i sitt arbete, och utforma fortbildningsinitiativ därefter.

Att anpassa sin utbildning kontextuellt och beroende på vilket uppdrag man har inom polisen, är en tanke som återkommer hos fler av de intervjuade. Den före detta polisen anser att det är av stor vikt att man som polis är nyfiken på det område man arbetar i och vill förstå det. Arbetar man i områden där många religiösa grupperingar finns kan det enligt honom vara bra att känna till om det finns konflikter eller skillnader mellan olika grupperingar och varför det är svårt att få vissa grupper att samarbeta. Det är också intressant att veta om det finns skillnad mellan olika generationer i området och att få kunskap om vilken betydelse religion har för de unga som växer upp i Sverige.

En intervjuad kommunpolis anser att kunskapsbehov skiljer sig åt beroende på var man arbetar – och att man främst borde prioritera fortbildning för personal som arbetar i socioekonomiskt utsatta områden, eftersom de dagligen kommer i kontakt med mångreligiositet. En del poliser, menar en av de tillfrågade, kan behöva utbildas i hur man genom att samarbeta med trossamfund kan nå ut till fler människor, och förebygga brott tillsammans.

Till sist nämns också ett flertal exempel på praktisk kunskap, som skulle kunna underlätta polisens arbete. Det kan till exempel vara att känna till vilka religiösa representanter som bör vara med när dödsbud lämnas. Kommunpolisen beskriver också ett behov av riktlinjer för hur man som polis ska tala om religion med vad han kallar bokstavstroende, för att undvika provokation från båda sidor. Den intervjuade dialogpolisen diskuterar en liknande problematik och önskar kunskap om vad man ska göra och inte göra i situationer då man talar med medborgare om religion, och veta var man ska sätta gränser. Informationen bör enligt honom vara enkel, lättillgänglig och distribueras på olika nivåer inom polisen, och även i polisutbildningen.

Sammanfattningsvis efterfrågas såväl generell kunskap om religion som fenomen och specifik eller nischad kunskap anpassad för olika arbetsområden eller positioner inom polisen. Fungerande modeller för att sätta sig in i religion i enskilda polisområden efterfrågas och man ser ett behov av större förståelse för den psykologiska funktion religion kan ha i relation till fungerande bemötandestrategier

SLUTSATSER

Utifrån intervjuerna med personer som arbetar eller som har arbetat inom offentlig sektor, framkommer att stora kunskapsbehov om mångreligiositet och religion upplevs i samtliga fält. Kunskapsbristerna gör att personalen många gånger får svårt att utföra sina arbetsuppgifter, eller känner sig osäkra på hur de ska utföras på bästa sätt. En del teman lyfts i så gott som alla intervjuer, medan andra tycks relevanta endast för vissa arbetsplatser. Likheter och skillnader mellan vilken typ av kunskap som anses mest relevant i de respektive sektorerna går att urskilja, även om de inte kan påvisa generalitet.

FAKTAKUNSKAPER OM RELIGION FÖR ATT UNDVIKA KROCKAR OCH KONFLIKTER

Samtliga tillfrågade beskriver hur man för att kunna utföra sitt arbete på bästa möjliga vis, behöver veta mer om vilka religioner som finns i Sverige, deras historia, särdrag och hur de kan praktiseras i dagens Sverige. I flera intervjuer betonas behovet av kunskap om den lokala religiösa omgivningen. Exempelvis inom offentlig förvaltning och polisväsendet upplever flera av de intervjuade att personal bör erbjudas fortbildning i vilka religiösa grupper som finns i just det närområde där de verkar och kring bemötandestrategier för att kunna utföra sitt arbete på ett effektivt sätt. Personal från polis och skola beskriver kunskapsbehov om konflikter i världen - historiska och samtida - och hur dessa kan få lokala konsekvenser. Därigenom kan man bli bättre på att förutse och förhoppningsvis förhindra att motsättningar uppstår i klassrummet eller i ens polisområde. Inom polisen efterlyser man också kunskap om hur globala politiska och religiösa strömningar kan få betydelse för rekrytering till våldsbejakande strömningar i Sverige.

I skola, offentlig förvaltning, polis och vårdsektorn beskriver de tillfrågade hur islam är den religion som upplevs som svårast att hantera. Det finns en rädsla att säga fel sak, eftersom frågor rörande islam blivit politiserade. Här tycks man orolig både för att stöta sig med muslimer och för att ådra sig kritik från individer och grupper som är negativt inställda till islam. Personal inom skolans värld beskriver islam som ett svårt moment att undervisa i, och lärare upplever att de saknar kunskap och säkerhet för att hålla lektioner i ämnet. Man upplever också att fler än specifikt religionskunskapslärare behöver kunskaper om religion generellt. Inom offentlig förvaltning beskrivs hur beslut som gäller islam vilka fattas på kommunal nivå skapar osäkerhet hos personalen och att det finns en oklarhet kring hur olika skyldighets- och rättighetskomplex relaterar till varandra. Polisen vittnar om att parallellt med att den muslimska befolkningen växer, växer också fördomar och oförståelse gentemot muslimer. Detsamma gäller inom vård, där en intervjuad vill öppna upp för samtal om religion utan att spä på bilden av islam som något främmande. Samtidigt uttrycks en osäkerhet kring hur man bäst ska agera när exempelvis patienter motsäger sig viss typ av vård med religiösa argument.

Ett annat tema som genomsyrar de intervjuades svar är kunskap om sekularitet. Inom polissektorn såväl som offentlig förvaltning, skola och vård efterlyser de tillfrågade kännedom om hur det svenska samhället har formats av kristendom, och hur kristna normer och värderingar kan leva kvar och ha betydelse i det sekulära samhället eller i myndighetsutövning. Många inom offentlig sektor har enligt de intervjuade en bild av det religiösa som något annorlunda, och osvenskt. Bredare kunskap om Sveriges religiösa historia efterlyses därför i alla sektorer. Hur man ska förhålla sig till sekularitet som outtalad norm i en myndighets- eller yrkesutövning som förväntas vara neutral i trosfrågor är en fråga som återkommer. Flera inom skolsektorn ser också konflikter mellan naturvetenskapliga perspektiv, hur ska man kunna undervisa om naturvetenskap för elever som ifrågasätter deras giltighet?

Utöver det framkommer också önskan om faktakunskap specifik för de intervjuades sektorer, ibland till och med arbetsplatser. Inom vården önskas exempelvis bredare kännedom om religioners läror kring bland annat sjukdom och död, samt om hur företeelser som fasta eller täckande klädsel kan få betydelse för fysisk eller psykisk hälsa. I offentlig förvaltning önskas kunskap om religionsfrihetsbegreppet och religion som diskrimineringsgrund, liksom hur olika lagkomplex kan överlappa eller krocka med varandra i frågor som rör religion. Intervjuade poliser efterfrågar också mycket specifika kunskaper, exempelvis

inom offentlig sektor inte alltid har kontroll, och önskar redskap för att möta medborgare, elever, patienter och brukare. De efterfrågar tydligare styrdokument och kunskap om vad lagrum och rättighetskomplex säger i frågor som rör religion.

Många av de intervjuade hävdar att den typ av kunskap som skulle göra mest nytta är en kombination av praktisk och teoretisk sådan. Faktakunskaper om religion krävs enligt de flesta som grund, men utan förståelse för hur man kan använda sig av kunskapen, finns risk att den inte kommer till användning. Inom offentlig förvaltning yttrar sig detta i en önskan om workshop-liknande studier där man får öva på att hantera svåra etiska situationer, eller användning av fallstudier, där man kan läsa om och diskutera hur konflikter hanteras.

Inom vården önskas mer kunskap om hur man som personal ska bete sig för att skapa ett klimat där patienter vågar och vill tala öppet om sin religiositet, utan att oro sig för att bli dömda. Men också behov av att kunna agera utan att behöva ta onödigt hänsyn till religion. Inom polis krävs handfast kunskap om hur man rent praktiskt ska tala och inte tala om religion, för att undvika provokation eller i onödan försvåra arbetet. Dessutom vore det enligt ett par av de intervjuade inom polisen gynnsamt om en del poliser utbildades i hur man kan arbeta tillsammans med religiösa samfund för att nå ut till en större grupp människor, och i längden förebygga brott. Av de tillfrågade lärarna önskas verktyg för att vidareutveckla undervisning, samt kännedom om hur man bäst hanterar konflikter som uppstår mellan elever med olika religionstillhörighet eller med olika förståelse av en gemensam religion.

RAPPORTEN I KORTHET

- I undersökningen har 17 personer från offentlig förvaltning, vård, skola och polis intervjuats om vilka kunskapsbehov de ser i sin sektor när det gäller det mångreligiösa Sverige.
- Gemensamt för arbetande i alla sektorer är upplevelsen att större kunskap om religion är nödvändig för att personal inom fältet ska ha möjlighet att utföra sina arbetssysslor väl. Man efterfrågar såväl generell kunskap om religion som fenomen och hur religion kan ha betydelse för individers självuppfattning och sociala identitet som faktakunskap om enskilda religioner, religiösa traditioner och inomreligiös mångfald. Exempelen som lyfts på önskad faktakunskap varierar mellan sektorerna och är yrkesspecifika.
- Inom flera sektorer efterfrågas tydligare bemötandestrategier kopplade till olika religiösa grupper, vilket man upplever skulle kunna göra arbetet mer effektivt och dessutom få personalen att känna sig säkrare och tryggare i sin yrkesutövning.
- Ett behov av större kunskap om juridiska ramverk framgår tydligt, liksom tydligare etiska riktlinjer för respektive område.
- Gemensamt för flera sektorer är också en önskan om kunskap om hur det svenska samhället påverkar den egna synen på religion. Verktyg för att förhålla sig mer självreflexivt upplevs viktigt av flera av de intervjuade.
- Kunskapsbristen kring islam upplevs särskilt påtaglig och problematisk. Frågor om islam och muslimer upplevs också som särskilt känsliga bland flera av informanterna.